

УДК 342.7

doi.org/10.30970/jcl.2.2020.5

Олег Голєв

Магістрант юридичного факультету
Львівського національного університету ім. Івана Франка
o.holiev98@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4966-978X>

РОЗУМІННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У РІШЕННЯХ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

UNDERSTANDING OF HUMAN DIGNITY IN DECISIONS OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE AND
THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Oleh Holiev

Master of Laws, Ivan Franko National University of Lviv
o.holiev98@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4966-978X>

Abstract | The article is devoted to the study of common and different approaches in the interpretation by the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights of human dignity as a leading right in European constitutionalism.

The article argues that common to the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine is the recognition of the absolute nature of human dignity. Courts also recognize in their rulings positive obligations, which include material and procedural ones, and negative obligations, which are to be performed by the state to ensure the protection and defense of human dignity.

The difference in the case-law of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine is the latter's focus on the development of doctrinal approaches that all human rights derive from human dignity, and human dignity itself is a constitutional right and a constitutional value. Instead, the European Court of Human Rights in the vast majority of cases interprets human dignity in a practical dimension. In particular, in cases where the applicant may have been subjected to torture, inhuman, or degrading treatment or punishment, the Court has developed subjective and objective criteria. Their presence serves as a recognition of the treatment of a person incompatible with the guarantees of the Convention.

The article attempts to identify the links that the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights establish between human dignity and the right to life, which is recognized as a fundamental right by the courts on an equal footing with dignity. The rulings of the Constitutional Court of Ukraine can even

be traced to the recognition of such a link as inseparable, which does not preclude the possibility of competition between these rights and, consequently, a balance that is endowed with certain features given the absolute nature of human dignity. Therefore, the article argues the admissibility of balancing human dignity not just with other rights, but with their essence, the criterion of which is human dignity as a value.

Keywords: human dignity, human rights, responsibilities of the state, Constitutional Court of Ukraine, European Court of Human Rights, fundamental rights.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню спільних та відмінних підходів у тлумаченні Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини людської гідності як провідного права в європейському конституціоналізмі.

У статті обґрунтовується, що спільним для Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України є визнання абсолютного характеру людської гідності. Суди також згадують у своїх рішеннях позитивні, які включають матеріальні і процесуальні, та негативні обов'язки, які держава повинна виконувати для охорони та захисту людської гідності.

Відмінним у практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України є орієнтування останнього на розвиток доктринальних підходів про те, що усі права людини впливають із людської гідності, а сама людська гідність є конституційним правом та конституційною цінністю. Натомість Європейський суд з прав людини у переважній більшості випадків тлумачить людську гідність у практичному вимірі. Зокрема, у справах, де заявник міг зазнати катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, Суд розробив суб'єктивні та об'єктивні критерії, наявність яких слугує визнанням поведження із людиною несумісним із гарантіями Конвенції.

У статті зроблено спробу виявити зв'язки, які Конституційний Суд України та Європейський суд з прав людини встановлюють між людською гідністю та правом на життя, яке на рівні із гідністю визнається цими судами основним правом. У рішеннях Конституційного Суду України можна навіть прослідкувати визнання такого зв'язку нерозривним, що все ж не виключає можливості балансування цих прав, яке наділене певними особливостями з огляду на абсолютний характер людської гідності. Тому в статті аргументується допустимість балансування людської гідності не просто з іншими правами, а саме з їх сутністю, критерієм якої є людська гідність як цінність.

Ключові слова: людська гідність, права людини, обов'язки держави, Конституційний Суд України, Європейський суд з прав людини, основні права.

У сучасних державах Європи, які спрямовують свою діяльність на утвердження і забезпечення прав людини, людська гідність розглядається як одна із найвищих соціальних цінностей. Проте, незважаючи на провідний характер людської гідності для європейського конституціоналізму, деякі науковці визнають, що у вітчизняній теорії та практиці приділено недостатньо уваги цьому природному праву¹. Тому не дивно, що питання змісту цієї визначальної для прав людини категорії залишається предметом численних дискусій.

Шукаючи шляхи дослідження людської гідності, вважаємо за необхідне наперед обумовити, що створення її нормативного визначення не слід вважати корисним для правозастосування. Пов'язано це з тим, що філософсько-правова доктрина людської гідності перебуває у постійному розвитку, а тому закріплення її змісту в певній дефініції стане лише перешкодою для правозастосування. Зокрема, на підтримку таких міркувань висловився М. Савчин, який визнає, що жодна конституція не може дати визначення людській гідності².

Тому не випадково в чинному законодавстві України відсутня дефініція людської гідності. В одній із своїх Постанов Пленум Верховного Суду України намагався пояснити таку позицію законодавця статусом людської гідності як особистого немайнового права, що виступає самостійним об'єктом судового захисту, та її приналежністю до морально-етичних категорій. При цьому вже в

¹ Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. №5/2012. С. 69.

² Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. с.113.

наступному абзаці своєї Постанови Пленум Верховного Суду запропонував розуміти людську гідність через «визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності»³. Вбачаємо в такому роз'ясненні Пленуму внутрішню суперечність, оскільки в наведених положеннях обґрунтовується відсутність потреби у створенні визначення людської гідності і водночас робиться спроба його створити.

Зазначене нашою думкою, що в сьогоденних умовах найбільш вдало сформувавши розуміння людської гідності здатний орган, який, з одного боку, має на це офіційні повноваження, а з іншого – може забезпечити її динамічне тлумачення. Найбільш авторитетними такими органами в Україні слід визнати Конституційний Суд України (далі – КСУ або Конституційний Суд), який має виключне повноваження здійснювати офіційне тлумачення Конституції України, та Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Євросуд), який тлумачить та застосовує Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Поміж дослідників, які вивчали філософсько-правову проблематику людської гідності, варто згадати: А. Барака, В. Кампо, Е. Шишкіну, М. Граната, М. Савчина, О. Грищук та ін. Водночас порівняльні дослідження особливостей інтерпретації людської гідності Євросудом та Конституційним Судом залишаються незавершеними. З огляду на це, доречно дослідити розуміння людської гідності у рішеннях Конституційного Суду і Євросуду та виявити спільні і відмінні підходи до її тлумачення, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших рішень, в яких Конституційний Суд здійснював тлумачення людської гідності, є рішення №11-рп/99 щодо конституційності норм чинного на той час Кримінального кодексу України, які передбачали смертну кару як вид покарання. У цій справі КСУ визнав, що людська гідність та право на життя зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод⁴. У такий спосіб національний орган конституційної юрисдикції спробував закріпити в своїй практиці доктрину про те, що усі права людини впливають із людської гідності. Ще одну згадку такого підходу можна знайти в рішенні Конституційного Суду №5-р/2018, в якому Суд прямо визнав, що людська гідність є фундаментом для усіх інших прав⁵.

Відзначимо, що одним із перших, хто почав розглядати людську гідність як основне право, з якого впливають усі права людини, став А. Барак⁶. Наслідуючи цей підхід, М. Гранат вказує, що права людини – це вияви її гідності, або ж гідність становить основу прав людини. Тому гідність людини можна краще зрозуміти, якщо виразити її крізь систему прав і свобод людини. Такі міркування дозволили досліднику небезпідставно стверджувати, що гідність людини є найглибшою причиною захисту прав людини, оскільки вона «пульсує у правах людини»⁷.

У вітчизняних наукових публікаціях також можна віднайти підтримку такого розуміння природи людської гідності. Так, в одній із монографій за загальною редакцією М. Орзіха визнається, що джерелом прав людини виступає саме людська гідність, а у випадках, коли страждає людська гідність, порушуються права людини⁸. Своєю чергою, О. Грищук зазначає, що ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, становлять онтологічну основу прав і свобод

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» №1 від 27.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (04.11.2020).

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року №11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (03.11.2020).

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (25.10.2020).

⁶ Aharon Barak. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press. P.158.

⁷ Гранат М. Значення людської гідності в конституційному праві. Український часопис конституційного права. 2016, №1. С.60. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2016-1/pdfs/8-myroslav-granat-znachennia-hidnosti-liudyny-konstytutsiinomu-pravi.pdf> (19.10.2020).

⁸ Конституційні перетворення в Україні: історія, теорія та практика: монографія. А. Р. Крусян, В. М. Шаповал та інші; за ред. М. П. Орзіха. К., 2013. С. 359.

людини, її правового становища⁹. Наведені міркування дозволяють зробити висновок про синергію теорії та практики конституційного права у визнанні людської гідності як основи усіх інших прав.

Натомість особливості розгляду справ в Євросуді зумовили відмову останнього ставити за безпосередню мету свого тлумачення з'ясування доктринальних витоків людської гідності. У переважній більшості випадків ЄСПЛ розглядає її в практичному вимірі та скоріш як виняток апелює до філософсько-правових напрацювань. З цього приводу слушною є думка Е. Шишкіної, яка зазначає, що Євросуд лише визначає, чи справді діяння представників держави заперечили людську гідність стосовно конкретного заявника¹⁰.

Відзначимо, що визнання людської гідності джерелом інших прав – не єдиний підхід до розуміння її природи серед тих, яких дотримується Конституційний Суд та деякі науковці. На думку М. Граната, людська гідність слугує як основою системи права, так і непорушним правом, тобто охоплює собою конституційну цінність і конституційне право¹¹. Такі міркування свідчать про визнання дуалістичної природи людської гідності. Не можна не згадати, що такого підходу дотримується А. Барак, одна з праць якого так і називається – «Людська гідність: конституційна цінність та конституційне право»¹².

У практиці Конституційного Суду наведену доктрину вперше можна прослідкувати у рішенні №5-р/2018, в якому Суд тлумачив людську гідність як право, гарантоване статтею 28 Конституції, і як конституційну цінність. Саме остання, на думку Суду, наповнює сенсом людське буття та є мірилом визначення сутності прав людини та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав¹³. Така позиція гармонійно вписується в зміст Конституції України, в статті 3 якої людська гідність розглядається як найвища соціальна цінність, а в статті 28 – як право кожної людини¹⁴.

З огляду на це, не випадково в статті 21 Конституції України принцип рівності людей розглядається у вимірі гідності людини та прав людини. На думку М. Орзіха, бути вільним у своїй гідності та правах слід розуміти як вільний вибір поведінки, діяльності, дії чи бездіяльності¹⁵. Звертаємо увагу, що Конституційний Суд у своїй практиці постійно підтримує необхідність визнання людини, її честі і гідності найвищою соціальною цінністю в Україні та рівності усіх людей у гідності та правах¹⁶. Як зазначають з цього приводу С. Вдовіченко та В. Кампо, такою позицією КСУ зобов'язує усі органи і посадові особи публічної влади дотримуватися права на повагу до людської гідності¹⁷.

Місце людської гідності у конвенційній системі прав можна прослідкувати на прикладі справи «Christine Goodwin v. UK», у якій Євросуд визнав захист людської гідності головною метою Конвенції¹⁸. Уже в іншій справі ЄСПЛ зазначив, що стаття 3 Конвенції проголошує одну з

⁹ Гришук О.В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 40. 2008 рік. с.166.

¹⁰ Шишкіна Е. Розуміння людської гідності як ціннісно-правової категорії в рішеннях Європейського суду з прав людини. Права людини в міжнародному праві. 2012 рік. С. 67.

¹¹ Гранат М. Значення людської гідності в конституційному праві. С. 64.

¹² Aharon Barak. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press.

¹³ Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (25.10.2020).

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 року (остання редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (04.11.2020).

¹⁵ Орзих М.Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения. Конституционная свобода и равенство. С. 289.

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року №2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (17.10.2020).

¹⁷ Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. №5/2012. С.65.

¹⁸ Judgment in the case of «Christine Goodwin v. United Kingdom», no. 28957/95, ECHR, 11 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125318> (14.10.2020).

основоположних цінностей демократичного суспільства і беззастережно забороняє катування та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання¹⁹. Наведеним твердженням змістовно кореспондує юридична позиція КСУ, сформована у рішенні №3-р/2018, у якому Суд підтвердив, що право на повагу до людської гідності, як і право на життя, є невід'ємним, невідчужуваним та таким, що підлягає безумовному захисту з боку держави²⁰.

Згадані вище позиції судів про безумовний характер захисту права на повагу до людської гідності та беззастережну заборону катувань дозволяють зробити висновок про визнання Конституційним Судом та Євросудом абсолютного характеру людської гідності. Це означає, що за жодних умов обмеження цього права не можуть бути виправданими. Підтвердженням наведеного висновку може бути також відсутність в Конституції України та Конвенції будь-якого застереження про допустимість посягання на людську гідність.

Важливо звернути увагу на необхідність встановлення критеріїв, що визначатимуть, яке поводження або покарання є забороненим та матиме наслідком порушення людської гідності як права людини. Порівнюючи переліки заборонених видів поводження чи покарання, наведені у Конвенції та Конституції України, не складно помітити, що остання, окрім заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, згадує також про заборону жорстокого поводження. З цього приводу ряд дослідників європейського права у галузі прав людини зазначають, що мотиви, які спонукали розробників Конвенції виключити це поняття із її проєктів, незрозумілі, оскільки історія не прояснює причин підбору саме таких термінів²¹.

Водночас на сьогодні Конституційний Суд не розробив чітких та зрозумілих критеріїв для розмежування видів поводження з людиною, які заборонені Конституцією. Відсутність таких критеріїв можна пояснити природою конституційної юстиції в Україні, яка за загальним правилом не передбачає оцінки відповідності фактичного поводження з людиною забороненим поводженням чи покаранням та пов'язана із абстрактним конституційним контролем нормативно-правових актів.

Натомість ці питання відображено в практиці ЄСПЛ, на думку якого, для того, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції, поводження повинно досягти мінімального ступеня тяжкості. Оцінка останнього залежить від усіх обставин справи, зокрема, таких як: тривалість поганого поводження, його фізичні і психологічні наслідки, а в деяких випадках – статі особи, її віку і стану здоров'я тощо²². При цьому має місце постійне розширення таких факторів, зокрема Євросуд у справі «Kharchenko v. Ukraine» досліджував, чи було метою поводження принизити та зневажити особу і чи його наслідки вплинули на її особистість у спосіб, несумісний із гарантіями статті 3 Конвенції²³.

Не минула практика ЄСПЛ випадків, коли інформація про поводження, що принижує гідність особи, набула широкого розголосу²⁴. На думку Євросуду, наведена обставина, як і наявність мети принизити особу, може посилити тяжкість поводження чи покарання. Однак відсутність такої інформації чи мети не обов'язково є перешкодою для визнання понесеного покарання як такого, що принижує людську гідність. Така позиція пов'язана з тим, що навіть якщо особа не була принижена в очах інших людей, вона може бути принижена у власних очах. Наведені приклади підтверджують прикладний характер діяльності ЄСПЛ та дозволяють стверджувати про значну увагу

¹⁹ Judgment in the case of «Yaremenko v. Ukraine», no. 32092/02, ECHR, § 57, 12 June 2008. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405 (19.10.2020).

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року №3-р/2018.

²¹ Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. пер. з англ. Київ: АртЕк, 1997. С. 126.

²² Judgment in the case of «Ireland v. the United Kingdom», no. 5310/71, ECHR, 20 March 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101617> (19.10.2020).

²³ Judgment in the case of «Kharchenko v. Ukraine», no. 40107/02, ECHR, § 50, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260> (14.10.2020).

²⁴ Judgment in the case of «Tyrer v. United Kingdom», no. 5856/72, ECHR, 25 April 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104180> (19.10.2020).

з його боку до суб'єктивних та об'єктивних критеріїв як підстави визнання поведження несумісним із людською гідністю.

У світлі практичних потреб тлумачення людської гідності важливим є встановлення ролі держави в охороні та захисті цього права. Найбільш виразно це проявляється в обов'язках, які держава повинна виконувати для забезпечення охорони та захисту людської гідності. Йдеться про дві групи обов'язків: негативні, зміст яких полягає в утриманні державою від вчинення певних дій, які можуть посягати на людську гідність, та позитивні, які, навпаки, передбачають вчинення активних дій з метою охорони та захисту людської гідності. Такий поділ був розроблений та набув свого сучасного вигляду завдяки діяльності Євросуду. Принагідно зазначимо, що віднедавна таку диференціацію обов'язків почав активно застосовувати у своїх рішеннях і КСУ.

Уже у справі 2016 року про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу Конституційний Суд визнав, що держава повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини (негативний обов'язок), але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією (позитивний обов'язок)²⁵.

У подальших рішеннях Конституційний Суд продовжив розвивати практику інституалізації позитивних і негативних обов'язків держави у розрізі права на повагу до людської гідності. Так, у рішенні № 3-р/2018 Суд здійснив спробу розкрити зміст позитивних обов'язків, які впливають із права на повагу до людської гідності. При цьому, якщо негативні обов'язки орган конституційної юрисдикції інтерпретував за допомогою звичайної дефініції, то позитивні – шляхом зазначення орієнтовного переліку їх видів. Серед них: розроблення відповідного законодавства, впровадження ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини, гарантування порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень прав людини²⁶.

Практика Євросуду, окрім загального поділу обов'язків на негативні та позитивні, ділить останні на матеріальні, які переважно полягають у превентивних діях для охорони людської гідності, і процесуальні, що породжують в держави обов'язок розслідувати випадки посягань на людську гідність. Для прикладу, у справі «Pomilyayko v. Ukraine» Суд наголосив, що у випадках скарги особи на поведження з нею, яке було несумісним із статтею 3 Конвенції, ця стаття за своїм змістом породжує процесуальний обов'язок провести ефективне офіційне розслідування²⁷. Розглядаючи справу про конституційність підслідності Державній кримінально-виконавчій службі України злочинів, вчинених на її території, Конституційний Суд також сформував процесуальний обов'язок держави для обґрунтування свого рішення. У мотивувальній частині рішення він зазначив, що запровадження належної системи захисту гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів неналежного поведження, у тому числі щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави²⁸.

Проте не усі судді, які брали участь в прийнятті цього рішення, погодилися із такою мотивацією. Зокрема, М. І. Мельник у своїй окремій думці зазначив, що Суд практично не здійснив власної інтерпретації положень Конституції України, що вказує на тенденцію національного органу конституційної юрисдикції перетворюватися у «своєрідну філію ЄСПЛ»²⁹. Схожу позицію зайняв суддя І. Д. Сліденко, який висловив застереження щодо обраної Судом методології. На його думку,

²⁵ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (24.10.2020).

²⁶ Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року №3-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text> (03.11.2020).

²⁷ Judgment in the case of «Pomilyayko v. Ukraine», no. 60426/11, ECHR, § 53, 11 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181571> (14.10.2020).

²⁸ Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року №3-р/2018.

²⁹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18#n48> (05.11.2020).

через «принципову різницю Конвенції та Конституції України» відкритим залишається питання можливості Конституційним Судом тлумачити обов'язки держави щодо забезпечення людської гідності шляхом використання схожої практики інтерпретації Конвенції³⁰.

Складно погодитися із аргументом І. Д. Сліденка про «принципову» різницю Конвенції та Конституції України, оскільки попри те, що правова природа цих документів є різною, спільною залишається їх мета – реальне, а не ілюзорне гарантування прав людини. Таке гарантування можливе, серед іншого, завдяки розширенню змісту прав людини та обов'язків держави. У разі припущення неможливості розширеного їх тлумачення під сумнів ставиться виконання державою свого головного обов'язку – утверджувати і забезпечувати права людини.

Водночас слід визнати, що практика Євросуду не може бути переважним та єдиним аргументом для обґрунтування рішень Конституційного Суду, а роль органу конституційної юрисдикції не може обмежуватися буквальним наслідуванням напрацьованої практики тлумачення Конвенції. Вочевидь, не викликає сумнівів і те, що використання позицій ЄСПЛ під час здійснення конституційного судочинства можливе лише у світлі норм Конституції України, специфіки її тлумачення та застосування.

Пропонуємо також проаналізувати зв'язок, який Конституційний Суд та Євросуд віднаходять між правом на повагу до людської гідності та правом на життя. У справі про скасування смертної кари Конституційний Суд наголосив на нерозривному зв'язку права кожної людини на життя із правом на людську гідність та визнав їх основними правами³¹. Схожий підхід обрав Євросуд, який розглядає заборону катування, яка включає також нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання, та право на життя як одні із основних положень Конвенції, що закріплюють основні цінності демократичного суспільства в державах, які є членами Ради Європи³².

Водночас такий нерозривний зв'язок двох основних прав в деяких випадках може вступати у конфлікт. Йдеться про життєві ситуації, які породжують суперечності між обов'язком держави поважати гідність людини і обов'язком забезпечити право на життя цієї ж людини. Прикладом може бути ситуація, коли, з одного боку, людина через певну тяжку хворобу змушена відчувати фізичний біль, який принижує її гідність, а з іншого – держава відмовляється задовольнити її бажання припинити ці страждання за допомогою евтаназії.

На сьогодні Конституційний Суд не розглядав такого балансування загалом, допустимості евтаназії зокрема, а тому його позиція з цих питань залишається несформованою. Отож, актуальними залишаються дослідження, пов'язані із балансуванням права на людську гідність із правом на життя, яке разом із людською гідністю є основним положенням Конвенції (ЄСПЛ) та має з нею нерозривний зв'язок (КСУ).

У практиці ЄСПЛ вже є рішення, де означене питання було висвітлене у практичному вимірі. Зокрема, у справі «Nevmerzhitsky v. Ukraine» Суд досліджував правомірність примусового годування особи, яка утримувалася під вартою та оголосила голодування. На думку Євросуду, зазвичай такі дії держави дійсно містять елементи, які можуть буди визнані як такі, що заборонені статтею 3 Конвенції. Проте примусове годування людини з метою рятування її життя в усіх випадках не може розглядатися як приниження гідності людини³³. Таким чином, із практики ЄСПЛ випливає, що в цілях дотримання права на життя, за наявності необхідних умов та із дотриманням

³⁰ Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb03d710-18#n2> (05.11.2020).

³¹ Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року №11-пн/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (03.11.2020).

³² Judgment in the case of «Pretty v. the United Kingdom», no. 5129/03, ECHR, § 49, 29 April 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100304> (18.10.2020).

³³ Judgment in the case of «Nevmerzhitsky v. Ukraine», no. 54825/00, ECHR, § 93,94, 5 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68715> (20.10.2020).

процесуальних гарантій держави можуть вчиняти дії, що за інших обставин мали б наслідком порушення статті 3 Конвенції.

Слід констатувати, що наведений підхід породжує теоретичну дилему, пов'язану із визнанням Конституційним Судом та Євросудом людської гідності абсолютним правом, з одного боку, і можливістю його балансування на прикладі розглянутого рішення Євросуду, з іншого. Пропонуємо шукати шлях вирішення цього парадоксу у світлі вже згаданого трактування людської гідності як права людини і як конституційної цінності. Нагадаємо, що людська гідність як цінність, на думку Конституційного Суду, не тільки наповнює сенсом людське буття, але також є мірилом визначення сутності інших прав людини та критерієм допустимості можливих їх обмежень.

Із врахуванням наведеного, задекларована проблема передбачає два варіанти балансування, які можуть виникнути в реальному житті. У першому – праву на повагу до людської гідності протиставляється будь-яке інше право, сутність якого не буде порушена. Такий варіант пропонує Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», в якій, серед іншого, розглядається можливість балансування між конституційним правом на свободу думки і слова та правом на повагу до людської гідності³⁴. Проте балансування такого ґатунку не можна визнати прийнятним, оскільки воно допускає порушення абсолютного характеру права на повагу до людської гідності.

У другому випадку на противагу людській гідності як праву ми можемо поставити інше право, наприклад, право на життя, сутність якого в конкретній ситуації може зазнати порушення. Оскільки критерієм сутності будь-якого права людини виступає людська гідність як цінність, то з цього випливає, що в наведеній ситуації йдеться насправді про балансування між людською гідністю як цінністю і як правом, а не просто правом на повагу до людської гідності та іншим правом людини.

З огляду на це, як спосіб вирішення задекларованої дилеми пропонуємо розглянути можливість балансування людської гідності із сутністю інших прав, критерієм якої є людська гідність як цінність. Серед органів, наділених владними повноваженнями, Конституційний Суд має чи не найкращий потенціал визначати справжню сутність конкретного права, а відтак вирішувати означену дилему через балансування між правом на людську гідність та сутністю права на життя чи інших основних прав. Тому, незважаючи на те, що в практиці Конституційного Суду розглянута проблема ще не була розкрита, не виключено, що в майбутніх справах вона може бути розглянута Судом. З огляду на це, запропонований підхід може сприяти подальшому розвитку юридичних позицій національного органу конституційної юрисдикції.

Висновки. Спільним у розумінні людської гідності в рішеннях Євросуду та Конституційного Суду є визнання безумовного характеру захисту людської гідності (КСУ) та беззастережна заборона катування (ЄСПЛ), які дозволяють робити висновок про абсолютний характер людської гідності. Суди також згадують у своїх рішеннях позитивні, які включають матеріальні і процесуальні, та негативні обов'язки, які держава повинна виконувати для охорони та захисту людської гідності.

Відмінним у практиці Конституційного Суду та Євросуду є те, що останній у переважній більшості випадків не намагається безпосередньо використовувати філософсько-правову доктрину. ЄСПЛ розглядає людську гідність в практичному вимірі у світлі конкретних справ. Натомість Конституційний Суд робить спроби розвивати доктринальні підходи про те, що усі права людини випливають із людської гідності, а сама людська гідність має дуалістичну правову природу – як право людини і як конституційна цінність.

Станом на сьогодні у практиці Конституційного Суду залишаються не розробленими критерії розмежування різних видів поведінки з людиною, які заборонені Конституцією та посягають на людську гідність. Водночас ці критерії значною мірою відображені у справах, які розглядав

³⁴ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (04.11.2020).

Євросуд. Поза увагою КСУ залишаються також питання балансування права на повагу до людської гідності із сутністю права на життя чи інших прав людини. Натомість у своїй практиці ЄСПЛ вже визнавав, що у виняткових випадках в цілях дотримання права на життя держава може поводитися з людиною так, що за інших обставин це мало б наслідком порушення статті 3 Конвенції.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. №5/2012. С. 60-70.
2. Гришук О.В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 40. 2008 рік. С. 164-166.
3. Гранат М. Значення людської гідності в конституційному праві. Український часопис конституційного права. 2016, № 1. С. 59-65. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2016-1/pdfs/8-myroslav-granat-znachennia-hidnosti-liudyny-konstytutsiinomu-pravi.pdf> (19.10.2020).
4. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини і практика застосування. пер. з англ. Київ: АртЕк, 1997. С. 624.
5. Конституційні перетворення в Україні: історія, теорія та практика: монографія. А. Р. Крусян, В. М. Шаповал та інші; за ред. М. П. Орзіха. К., 2013. С. 512.
6. Орзіх М.Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения. Конституционная свобода и равенство. С. 289.
7. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. с.328.
8. Шишкіна Е. Розуміння людської гідності як ціннісно-правової категорії в рішеннях Європейського суду з прав людини. Права людини в міжнародному праві. 2012 рік. С. 63-68.
9. Aharon Barak. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press. P.360..

Перелік юридичних документів:

10. Конституція України від 28.06.1996 року (остання редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (04.11.2020).
11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18#n48> (05.11.2020).
12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb03d710-18#n2> (05.11.2020).
13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (04.11.2020).
14. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року №11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (03.11.2020).
15. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року №2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (17.10.2020).
16. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року №3-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text> (03.11.2020).
17. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (25.10.2020).
18. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (24.10.2020).
19. Judgment in the case of «Christine Goodwin v. United Kingdom», no. 28957/95, ECHR, 11 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125318> (14.10.2020).
20. Judgment in the case of «Ireland v. the United Kingdom», no. 5310/71, ECHR, 20 March 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101617> (19.10.2020).
21. Judgment in the case of «Kharchenko v. Ukraine», no. 40107/02, ECHR, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260> (14.10.2020).
22. Judgment in the case of «Nevmerzhtsky v. Ukraine», no. 54825/00, ECHR, 5 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68715> (20.10.2020).

23. Judgment in the case of «Pomilyayko v. Ukraine», no. 60426/11, ECHR, 11 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181571> (14.10.2020).
24. Judgment in the case of «Pretty v. the United Kingdom», no. 5129/03, ECHR, 29 April 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100304> (25.10.2020).
25. Judgment in the case of «Tyrer v. United Kingdom», no. 5856/72, ECHR, 25 April 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104180> (19.10.2020).
26. Judgment in the case of «Yaremenko v. Ukraine», no. 32092/02, ECHR, 12 June 2008. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405 (19.10.2020).

References

Bibliography:

1. Vdovichenko S., Kampo V. Pravo na liudsku hidnist: ukrainska teoriia i praktyka u konteksti yevropeiskoho dosvidu. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. №5/2012. S. 60-70.
2. Hryshchuk O.V. Liudska hidnist u pravi: aksiolohichniy aspekt. Aktualni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 40. 2008 rik. s. 164-166.
3. Hranat M. Znachennia liudskoi hidnosti v konstytutsiinomu pravi. Ukrainyskiy chasopys konstytutsiinoho prava. 2016, №1. S. 59-65. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2016-1/pdfs/8-myroslav-granat-znachennia-hidnosti-liudyny-konstytutsiinomu-pravi.pdf> (19.10.2020).
4. Dzhenis M., Kei R., Bredli E. Yevropeiske pravo u haluzi prav liudyny: dzherela i praktyka zastosuvannia. per. z anh. Kyiv: ArtEk, 1997. S. 624.
5. Konstytutsiini peretvorennia v Ukraini: istoriia, teoriia ta praktyka: monohrafiia. A. R. Krusian, V. M. Shapoval ta inshi; za red. M. P. Orzikh. K., 2013. C. 512.
6. Orzykh M.F. Yzbrannyye trudy: yubyleinoe yzdanye k 90-letiyu so dnia rozhdeniya. Konstytutsyonnaia svoboda y ravenstvo. S. 289.
7. Savchyn M. V. Savchyn M. V. Porivnialne konstytutsiine pravo: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2019. s.328.
8. Shyshkina E. Rozuminnia liudskoi hidnosti yak tsinnisno-pravovoi katehorii v rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Prava liudyny v mizhnarodnomu pravi. 2012 rik. S. 63-68.
9. Aharon Barak. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press. P.360.

List of legal documents:

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 roku (ostannia redaktsiia vid 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (04.11.2020).
11. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Melnyka M.I. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoi statti 216 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18#n48> (05.11.2020).
12. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Slidenka I. D. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoi statti 216 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb03d710-18#n2> (05.11.2020).
13. Postanova Plenumu Verkhovnogo Sudu Ukrainy «Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby» vid 27.02.2009 №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (04.11.2020).
14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29 hrudnia 1999 roku №11-rp/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (03.11.2020).
15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2012 roku №2-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (17.10.2020).
16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 24 kvitnia 2018 roku №3-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text> (03.11.2020).
17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 travnia 2018 roku № 5-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (25.10.2020).
18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (24.10.2020).
19. Judgment in the case of «Christine Goodwin v. United Kingdom», no. 28957/95, ECHR, 11 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125318> (14.10.2020).
20. Judgment in the case of «Ireland v. the United Kingdom», no. 5310/71, ECHR, 20 March 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101617> (19.10.2020).

21. Judgment in the case of «Kharchenko v. Ukraine», no. 40107/02, ECHR, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260> (14.10.2020).
22. Judgment in the case of «Nevmerzhitsky v. Ukraine», no. 54825/00, ECHR, 5 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68715> (20.10.2020).
23. Judgment in the case of «Pomilyayko v. Ukraine», no. 60426/11, ECHR, 11 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181571> (14.10.2020).
24. Judgment in the case of «Pretty v. the United Kingdom», no. 5129/03, ECHR, 29 April 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100304> (25.10.2020).
25. Judgment in the case of «Tyrer v. United Kingdom», no. 5856/72, ECHR, 25 April 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104180> (19.10.2020).
26. Judgment in the case of «Yaremenko v. Ukraine», no. 32092/02, ECHR, 12 June 2008. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405 (19.10.2020).